CZU:821.113.5-31.09
https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.25

FORME ȘI TIPURI DE AGRESIVITATE ȘI DISTRUCTIVITATE ÎN BAZA TEORIEI LUI ERICH FROMM (CU O ANALIZĂ CRITICĂ LITERARĂ PE ROMANUL ANNEI HOLT *MOARTEA DEMONULUI*)

Olesea GÎRLEA

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7427-3509
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Forms and Types of Aggression and Destructiveness Based on Erich Fromm's Theory (with a Literary Critical Analysis of Anna Holt′s Novel *Death of the Demon*)

Abstract. *The article focuses on the forms of destructiveness based on Erich Fromm's theory, especially the concept of playful and vengeful violence, necrophilia, narcissism and symbolic fixation with the mother. The representation of the necrophilic orientation in some resonant personalities, the types of benign, malignant and social narcissism are concepts taken from Erich Fromm and clarified in the theoretical course of the article. The author applies the concept of destructiveness through the prism of symbolic fixation towards the mother, based on the novel by the Norwegian writer Anne Holt „Death of the Demon". The morbid aspects of the child's development and the investigation of the crime are the key dimensions through which Anna Holt's novel can be read and interpreted.*

***Keywords*:** *symbolic fixation*, *destructiveness*, *narcissism*, *violence*, *necrophilia*, *biophilia*.

Rezumat. *Articolul se centrează pe formele de distructivitate în baza teoriei lui Erich Fromm, în special pe conceptul de violență ludică și răzbunătoare, necrofilie, narcisism și fixația simbolică față de mamă. Reprezentarea orientării necrofile la unele personalități de rezonanță, tipurile de narcisism benign, malign și social sunt concepte preluate de la Erich Fromm și clarificate în parcursul teoretic al articolului. Autoarea aplică conceptul de distructivitate prin prisma fixării simbolice față de mamă, pe baza romanului scriitoarei norvegiene Anne Holt „Moartea demonului". Aspectele maladive în evoluția copilului și investigarea crimei constituie dimensiunile cheie prin intermediul căreia poate fi lecturat și interpretat romanul Annei Holt.*

***Cuvinte-cheie*:** *fixație simbolică*, *distructivitate*, *narcisism*, *violență*, *necrofilie*, *biofilie*.

> **Motto:** „Binele constituie o plecăciune în fața vieții, în fața a tot ceea ce face posibile viața, creșterea, evoluția. Răul este tot ceea ce înăbușă viața, o limitează, o fragmentează" (Erich Fromm *Sufletul omului*..., p. 53).

Numele lui Erich Fromm (1900-1980) este legat de două domenii distincte, sociologie și psihanaliză, s-a format în cadrul școlii de la Frankfurt. În anul 1933 emigrează în SUA. Cele mai cunoscute studii ale sale sunt: *Arta de a iubi*, *Budismul Zen și psihanaliza*, *Arta de a fi*, *Anatomia distructivității umane*, *Omul pentru sine*.

Volumul *Sufletul omului între geniul binelui și al răului* semnat de Erich Fromm pornește de la un demers de analiză a capacității omului de a discerne binele de rău și de a face alegerea potrivită. Pe baza experienței sale clinice și a cercetării proceselor sociale, autorul ajunge la ideea că omul are puterea de a gestiona distructivitatea minimalizând-o sau intensificând-o. În acest sens se conturează două forme de *violență ludică* (o formă nonpatologică) și *violența răzbunătoare* (cauzată de ură și invidie). Autorul își canalizează atenția pe formele maligne de distructivitate, pe așa-numitele „tendințe împotriva vieții", care alcătuiesc nucleul bolii psihice severe și pe care le consideră reprezentări ale esenței răului absolut. Demersul teoretic al autorului sus menționat este centrat pe trei tipuri de orientare: *necrofilia* (cu antipodul ei biofilia), *narcisismul* și *fixația simbolică față de mamă*. Formele maligne ale acestor trei orientări formează „sindromul de descompunere" care reprezintă chintesența răului. „Necrofilia" înseamnă iubire de moarte, așa cum „biofilia" înseamnă iubire de viață. Autorul conturează portretul distinct al persoanei cu tendințe necrofile. Nercofilul trăiește în trecut, e fascinat de distrugere, mirosul morții reprezintă încântarea supremă pentru acesta (e atras de cadavre, putrefacție,

fecale, murdărie, îi place să vorbească despre boli, înmormântări, cadavre), cea mai mare realizare a necrofilului este distrugerea vieții. Persoana necrofilă „iubește tot ceea ce nu crește, tot ceea ce este mecanic" (Fromm, 2017, p. 44), este atras de întuneric și noapte. Corespondentul real al unor astfel de prototipuri sunt identificate de autor în persoanele lui A. Hitler și I. Stalin, la care adaugă și caracteristicile controlului și împărțirii corecte, ordinii și rigorii, venerarea întunericului și a nopții, pasiunea intensă de a-i distruge pe alții, culoarea cadaverică a tenului feței.

O latură mai puțin cunoscută a personalității lui Carl Gustav Jung este remarcată de Erich Fromm și anume cea de orientare necrofilă, pornind de la visele frecvente pe care le avea Jung și care erau populate adesea de cadavre, sânge și crimă. Un alt indiciu este legat de toposul casei lui Jung de la Bollingen, în timp ce se afla în construcție „a fost descoperit cadavrul unui soldat francez, care se înecase cu 150 de ani înainte, la momentul în care Napoleon invadase Elveția" (Fromm, 2017, p. 47). Orientarea către moarte a lui Jung a fost certificată și de pasiunea acestuia de a vorbi foarte mult de cadavrele bine conservate care fuseseră descoperite în mlaștinile de lângă Hamburg. Aceste observații îi aparțin lui Freud, dar au fost remarcate de E. Fromm, care menționa că opusul necrofiliei lui Jung a fost creația, lucru care l-a salvat pe Jung de a cădea deplin în capcana necrofiliei.

Cele două tendințe sunt generate de anumite condiții de trai, dacă biofilia presupune puterea și armonia internă, stimularea influenței și a reacțiilor față de ceilalți, bazată pe relațiile directe și umane dintre oameni; necrofilia (în viziunea lui Fromm) e condiționată de creșterea printre oamenii iubitori de moarte; lipsa stimulării, teama, care fac ca viața să fie rutinieră, neinteresantă și mecanică.

Concluzia la care ajunge E. Fromm în privința ambivalenței necrofilie/biofilie este că în orice persoană se manifestă două tendințe opuse și că există cazuri când predomină masiv una dintre ele. Orientarea biofilă presupune tendința tuturor organismelor de a se menține în viață și de a lupta împotriva morții.

Cealaltă formă de distructivitate – *narcisismul* – se caracterizează prin imposibilitatea unei persoane de a percepe realitatea altei persoane ca fiind diferită de a sa proprie. E. Fromm determină diferite tipuri de narcisism: *negativ* (K. Abraham) care se regăsește în mod deosebit în stările de melancolie, caracterizate de sentimente de inadecvare, irealitate și autoculpabilizare" (Fromm, 2017, p. 84), *narcisism benign* și *malign*. În cazul formei benigne obiectul narcisismului este rezultatul eforturilor unei persoane. Satisfacția pe care o are față de rezultatul muncii sale, mândria narcisică, explică de ce acest tip de oameni sunt creativi. Obiectul satisfacției *narcisismului malign* îl constituie corpul, calitățile fizice, sănătatea, averea (adică nu ceea ce produce, ci ceea ce are deja, îi aparține, o astfel de persoană

se consideră minunată pentru calitățile sale fizice, spre exemplu, fără a face altceva) etc. O altă formă de narcisism identificată de E. Fromm este cea a *narcisismului social* (de grup), care are de regulă un conducător cu care se identifică membrii grupului.

Teoria *fixației față de mamă*, o formă de distructivitate și de reprezentare a esenței răului pornește de la un demers de combatere a accepțiunii pe care a dat-o S. Freud prin teoria libidoului, fixația confirmă dependența irațională față de mamă și frica față de ea. Descrierea fixației are loc în două registre *benign* și *malign*. La nivel benign, de regulă, bărbații caută astfel de femei care să-i admire, alinte, îngrijească, hrănească așa cum a decurs grija maternă față de ei. Dacă acest timp de iubire nu este obținut bărbații se simt cvasianxioși și deprimați. La nivel malign fixația devine mult mai gravă, nevrotică și distructivă, persoana eșuează în a-și dezvolta independența, are nevoie mereu de o figură maternă. Fixația malignă presupune dependența față de o figură maternă neînduplecată; bărbatul care alege o astfel de soție „se simte ca un prizonier căruia nu i se îngăduie să facă decât acele lucruri care slujesc mamei-soție și care se teme tot timpul să nu cumva să o înfurie" (Fromm, 2017, p. 125). Nivelul cel mai profund al fixației este, după Fromm, „simbioza incestuoasă" care se caracterizează prin faptul că „persoana care e atașată simbolic devine parte integrantă din persoana-"gazdă" de care este atașată. Nu poate trăi fără acea persoană, iar dacă relația este amenințată se simte extrem de anxioasă și înspăimântată () individul atașat simbolic se poate simți uneori superior, uneori inferior, uneori egal persoanei-gazdă – dar, întotdeauna, ei sunt inseparabili" (Fromm, p. 128-129). E. Fromm consideră dorința de a primi iubirea mamei și frica de distructivitatea ei, mult mai puternică și mai elementară, decât „legătura oedipană" freudiană bazată pe dorințe sexuale.

Studiul lui E. Fromm intitulat *Omul despre sine* poate fi considerat o cercetare răspuns referitoare la ideea devalorizării valorilor, pe care-l găsește în tendința întoarcerii omului la sine, pentru o „nouă artă de a trăi" prin actualizarea potențialului propriu, al eticii morale (ce e permis/interzis). Binele este definit de Fromm ca afirmare și actualizare a posibilităților proprii, iar „răul" este echivalent cu degradarea puterilor noastre omenești.

Înțelegerea agresivității umane constituie reperul unui studiu amplu semnat de E. Fromm cu titlul *Anatomia distructivității umane*, care-și pune problema originii violenței generată fie de animalitatea umană, fie de determinarea culturală. E. Fromm determină două chipuri fundamentale ale agresivității, una *defensivă* sau de supraviețuire moștenită pe linie biologică și alta *malignă*, care derivă din caracterul uman. Cel de-al doilea tip de agresivitate este considerat de E. Fromm o deformare a personalității, asociat cu patima distructivității prin sadismul birocratic a lui Stalin și „necrofilia" lui Hitler.

Voi încerca să explic conceptul distructiv al fixației față de mamă, pornind de la studiile lui Erich Fromm, prin prisma romanului Annei Holt *Moartea demonului*, care prezintă mentalul și evoluția bolii unui copil. Protagonistul este victima tulburărilor nervoase la care se adaugă dependența obsesională de mamă. Olav, chiar din momentul nașterii sale, e diferit de ceilalți copii, confesiunile mamei despre naștere, alăptare, creștere la care se adaugă confesiunile angajaților de la casa de copii „Soarele primăverii" din Oslo certifică anormalitatea copilului. Însemnele psihologului sunt argumentele forte, care înclină greu în balanța dintre normalitatea, dar mai ales anormalitatea copilului. Despre tatăl copilului nu se știe prea multe, se menționează în roman că în casa în care locuiau se consuma mult alcool și că acesta a decedat într-un accident la două zile de la nașterea copilului. Alcoolul de care era dependent tatăl este unul dintre motivele care o fac pe mamă să susțină mereu ipoteza că Olav era anormal încă de la început, de cum s-a născut cântărea mai mult de 5 kilograme, nu plângea și se făcea negru de furie dacă nu primea mâncare. Alimentația exagerată, consistentă, bogată în dulciuri este motivul obezității copilului. Nimeni dintre specialiștii care consultă copilul nu oferă inițial verdictul unei boli, însă faptul că Olav plângea rareori sau scotea zgomote fără să arate disconfort, nivelul slab la studii, agresivitatea (generată de lipsa adaptării), neînțelegerea crizelor de către mamă care găsește doar soluția neinspirată de a-l lega de pat până se liniștește, depresia postnatală a mamei constituie momente cheie în evoluția și dezvoltarea firului epic. Încă de la începutul nașterii mama intuiește prezența bolii, știe că Olav suferă de o afecțiune a creierului, dar nu găsește o metodă potrivită de a comunica cu copilul ei, decât prin alimentarea exagerată și vizionarea necontenită a televizorului, chiar și la ore destul de târzii. Olav nu are interdicții, orice protest e o luptă câștigată mereu de copil. În momentul alimentației Olav e liniștit și ușor de manevrat, iar această abordare simplă de gestionare a conflictului și de umplere a timpului petrecut cu copilul este implementată mereu de către mamă.

Descrierile copilului de către directoarea de la casa de copii, Agnes Vestavik, se centrează pe calificative negative precum „monstru" cu „privirea plină de ură". În roman este inserat raportul medicului psihiatru care confirmă comportamentul agresiv, antisocial și afecțiunile psihice cauzate prin neglijență, fără a da vreun verdict al bolii sau anumite prescrieri. Boala psihică a copilului capătă proporții când este anihilată fixația simbolică față de mamă – pesoana-gazdă de care e atașat. Ambii suferă deopotrivă, mama pentru că i se ia copilul bolnav, pe care-l poate ajuta și înțelege doar ea; copilul pentru că este rupt de mediul în care a crescut și privat de prezența mamei. Teoria lui Erich Fromm despre agresivitate susține ideea că dependența/fixația exagerată de mamă este una dintre formele de manifestare ale răului, este o simbioză patologică

care paralizează evoluția copilului. Psinahaliștii explică distanțarea de mamă (pe parcursul creșterii copilului) prin necesitatea de a rupe cordonul ombilical la timp. Dacă mama nu îi oferă copilului șansa de a alege și a greși și ea decide mereu în locul lui, îi rezolvă toate problemele și impedimentele, copilul eșuează în dezvoltare. Copilul, în aceste condiții, este privat de opțiunea alegerii, devine lipsit de personalitate, dependent totalmente de decizia și părerea mamei. Inclus în categoria Crime și catalogat drept roman polițist, *Moartea demonului*, este cu siguranță și un roman psihologic despre o relație defectuoasă mamă-copil, care generează apariția unei crime premeditate imposibilă de gestionat în lipsa unor specialiști. Este Olav victimă sau criminal? Devine o întrebare firească și retorică în evoluția narațiunii.

Tragismul mamei este resimțit puternic, ea conștientizează că nu își crește copilul adecvat și că nu poate gestiona boala de care suferă, că medicii nu i-au pus diagnosticul potrivit. Stările de depresie prin care trece mama și nervozitatea pe care încearcă s-o ascundă în rutina zilnică sunt elemente cheie în derularea textului. Narațiunea e plină de remușcările mamei, vocea conștiinței mamei este mereu activă și mereu la datoria protectoare a copilul ei. Mama îi oferă lui Olav tot ce e necesar pentru creșterea fizică, fără a asigura și creșterea potențialului individual și evoluția psihică. Potolirea foamei permanente a lui Olav este singura formă de control a mamei asupra fiului ei. Crizele prin care trece copilul merg mână în mână cu crizele mamei. Doar că mama are libertatea independenței de a ieși în oraș și de a-și consuma criza la cumpărături, la o cafenea (se relaxează cu băutura ei preferată și cu țigara în mână); copilul, însă, este legat strâns de scaun de către mamă, dus în baie (acolo unde izolația e cea mai bună), e înconjurat de perne astfel încât să nu se rănească și lăsat ore în șir să își consume neputința crizei și revolta imobilizării forțate. La revenire mama își reia activitățile de rutină, în special are obsesia curățeniei exagerate, mirosul de dezinfectant umple mereu locuința. Băiatul este găsit de către mamă într-o stare de consum fizic până la epuizare (pe jumătate ieșit din scaun, cu cureaua în jurul gâtului, albastru pe față, cu respirația sufocantă), tratamentul acesta aplicat de mamă în depășirea crizei începe și continuă de la 5 luni de viață ai copilului. Iar mama deși are sentimentul clar al bolii copilului și anormalității în dezvoltare își continuă viața în același registru. Narațiunea evocă astfel nu doar aspectele maladive ale copilului, ci și pe cele ale mamei.

Angajatele de la orfelinat surprind anormalitatea relației mamă-copil, care la despărțirea de fiul ei, stă ca o stană de piatră fără expresie pe chip și fără a face vreo acțiune, nici chiar atunci când Olav lovește grav un angajat al azilului, mama nu intervine în nici un fel. Realitatea simbiozei distructive mamă-fiu este anunțată în debutul romanului: „- Băiatul este pur și simplu un

pericol pentru ceilalți! Iar maică-sa este înfricoșătoare, asta e clar ca lumina zilei!" (Holt, 2016, p. 40).

La casa de copii Olav are un regim alimentar bine stabilit, cele 3 mese pe zi îi sunt insuficiente, iar când cere adaos i se refuză pe motiv că este obez. Copilul primește mâncare sănătoasă pe care o refuză. Vizitele mamei la orfelinat sunt rare și puține ca durată temporală. Orice formă de împotrivire și comportament agresiv a lui Olav se pedepsește prin interdicția prezenței mamei pe termen de 2 sau 3 săptămâni, ceea ce accentuează și se complică criza. Dezvoltarea copilului și crizele prin care trece, confesiunile mamei legate de creștere și educație conturează dimensiunea psihologică a romanului, formele maladive de manifestare. Atât mama, cât și copilul o urăsc și-i doresc moartea directoarei care le-a distrus relația de simbioză.

Încă de la vârsta de trei ani Olav are o reținere în vorbire, cunoaște doar 10 cuvinte, Olav are un nivel scăzut la activitățile de învățare, de aici derivă progresele slabe la școală, inadaptarea în colectiv, desele injurii în adresa tuturor, furia cu care distruge tot ce-i stă în cale conturează portretul amplificator al monstruozității copilului.

Amalgamul de evenimente surprinde conștiința îndurerată a mamei, în viziunea ei apar descrieri care anticipează boala psihică și monstruozitatea copilului. Copiii de la orfelinat observă aceleași reprezentări în negativ a lui Olav „un uriaș anormal de mare" care este responsabil de o crimă premeditată. Accesele de furie, agresivitatea fizică, agresivitatea verbală apar chiar din primii ani de viață, descrierea agresivității lui Olav la doar trei ani ancorează monstruosul în lumea inocentă a copilăriei, crizele de foamete declanșează devierile de comportament generate de satisfacerea trebuințelor fiziologice: „Când în sfârșit am reușit să scot rapid cinci bucățele de pește din tigaia încinsă pe farfuria lui decorată cu Karius și Baktus, m-am gândit că se va potoli. Am pus tigaia fierbinte pe colțul aragazului, m-am așezat la masă în fața lui și am curățat doi cartofi. Părea foarte mulțumit, cu gura plină de pește. I-am zâmbit – era atât de dulce și de angelic cum stătea acolo, calm și fericit. M-am întins să îi prind mânuța.

Absolut din senin și-a înfipt furculița în mâna mea. Era o furculiță pentru copii, din fericire, din aceea cu trei dinți, asemănătoare cu furculița de tort. Dar mi-a sfâșiat pielea cu o forță pe care nu aș fi bănuit-o la un copil de trei ani. Apoi mi-a dat sângele. Eram atât de șocată încât nu am reușit să reacționez în nici un fel. El a tras furculița înapoi, apoi s-a lansat cu toată forța într-un nou atac. Durerea a fost imposibil de descris. Dar ce a fost mai grav – îmi era frică! Stăteam în fața unui copil de trei ani și îmi era mai teamă de el decât îmi fusese teamă vreodată de tatăl lui beat.

Doamne, cât de teamă îmi putea fi de fiul meu de trei ani!" (Holt, 2016, p. 65). Fixația simbolică a fiului față de persoana gazdă (mamă)

se simte în diferite registre uneori superior, alteori inferior sau egal, dar întotdeauna inseparabil.

Singurul moment de existență al fiului pe cont propriu (cu excepția căminului familial de unde fuge) e momentul în care Olav are statutul de bănuit și se refugiază în subsolul casei unor oameni necunoscuți. Evadarea de sub protecția mamei și supravegherea evoluției lui Olav din căminul familial îi impune un alt regim zilnic. Olav trebuie să-și asigure hrana zilnică și consumă tot ce găsește în debaraua din subsol, iar timpul liber și-l umple cu scrijelirea tapetelor pe pereți. Evadarea e asigurată de mamă, care ia un taxi și-l ascunde iar în casa sa.

Hanne Wilhelmsen responsabilă de investigarea crimei evită orice asociere de ucidere din partea lui Olav; un copil de doar doisprezece ani nu o poate înjunghia pe o persoană adultă cu precizia unui măcelar, o ipoteză emisă de polițistă pe care o menține constant. Perspectivele crimei se schimbă de la un bănuit la altul. De aici derivă căutarea polițistă, probe și martori, piste posibile și greșite, circumstanțe și indicii de tot felul.

Evenimentele adiționale cum ar fi: banii sustrași din contul decedatei, posibilul moștenitor, delapidările din instituție, sinuciderea lui Terje Welby induc în eroare investigația.

În pofida ciudățeniei anormalității copilului ei Birgitte Hakonsen, mama lui Olav, îl iubește și îl protejează de pericolele din jur. Modul de a simți și înțelege lumea copilului, una distorsionată și confuză, e relatată cu lux de amănunte polițistei Hanne Wilhelmsen. Anormalitatea rezidă în modul ciudat al copilului de a privi lumea, din confesiunile mamei copilul „vede ceva bun acolo unde alții văd ceva rău și ceva rău acolo unde alții văd ceva bun (…) Atunci când toți copiii se bucură că vine Crăciunul el e trist pentru că durează câteva zile. Atunci când e vară și toți copiii vor să stea în aer liber și să se scalde, el stă în casă, mănâncă și spune că e prea gras ca să stea afară. Când un copil obișnuit ar plânge și ar fi nefericit, Olav zâmbește și nu mă lasă să-l alint" (Holt, 2016, p. 138-139).

Finalul romanului nu dezvăluie cine e adevăratul criminal, Maren Kalsvik care a fost angajată la orfelinat în baza diplomei false sau Olav, care a fost lipsit de grija și protecția maternă. Cert este că cei doi au o legătură puternică și că neputința, minciuna și crima fac parte din mersul firesc al vieții lor.

Natura umană e capabilă să se autogestioneze prin reprimarea unui act malefic/distructiv, fiecare victorie e rezultatul unei bătălii interioare prin care se impune conștientizarea binelui și al răului. Atât Erich Fromm, cât și Anne Holt își centrează cercetările pe ideea că omul e în drept să-și descopere propriul potențial și propria personalitate, doar dacă nu sunt supuși presiunii bolii, care însă nu-i scutește de judecată. Fixația simbolică față de mamă devine o formă de distructivitate care-l devorează pe Olav și-i stopează parcursul evoluției firești. Ruperea de mamă e catastrofală, dureroasă, impune conștiința monstruozității sale.

Olav e o consecință a bolii și a educației, a conjuncturilor sociale și a conflictului etic; instinctele personajului predomină asupra rațiunii, nu există limite și interdicții, Olav e un mic dictator bolnav, de aici derivă anormalitatea și monstruozitatea acestuia.

Referințe bibliografice:

1. FFROMM, Erich. *Sufletul omului între geniul binelui și al răului*. Trad. din engleză de Laura Netea. București: Editura Trei, 2017, 190 p.
2. HOLT, Anne. *Moartea demonului*. București: Trei, 2016, 301 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia* (*sec*. *XIX până în prezent*), Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu".